

Historični seminar 6

Uredili

Katarina Keber in Katarina Šter

Ljubljana 2008

HISTORIČNI SEMINAR 6

Uredniški odbor Katarina Keber, Katarina Šter, Mojca Žagar Karer

Znanstvena monografija je recenzirana.

Uredili Katarina Keber in Katarina Šter

Jezikovni pregled Mojca Žagar Karer in Helena Dobrovoljc

Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan

Prelom Brane Vidmar

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Zanj Oto Luthar

Glavni urednik Vojislav Likar

Način dostopa (URL): <http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga/>

ISBN tiskane izdaje: 978-961-254-059-3

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(082)

930.1(082)

HISTORIČNI seminar 6 [Elektronski vir] / uredili Katarina Keber in
Katarina Šter. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008

ISBN 978-961-254-060-9

I. Keber, Katarina

237890816

© 2008, Založba ZRC, ZRC SAZU

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

Dileme glede državnopravnega položaja Slovenije med drugo svetovno vojno

BOJAN GODEŠA*

IZVLEČEK

Med dvema sovražnima slovenskima taboroma se je med okupacijo 1941–1945 razvil podoben narodnopolitični program, in sicer Zedinjena Slovenija v federativno obnovljeni in razširjeni jugoslovanski državi. V obeh sovražnih taborih so se pojavljale najrazličnejše dileme, povezane z vprašanjem prihodnjega državnopravnega položaja Slovenije (povezovanje na Balkan ali v Srednjo Evropo), tako da sprejetje jugoslovanskega državnega okvira ni bilo povsem samoumevno, kot bi lahko sklepali na podlagi dosedanjih raziskav. Pot do odločitve za jugoslovanski državni okvir je bila pri obeh taborih sicer samosvoja, toda za obe strani velja, da je bila kompleksna in protislovna.

KLJUČNE BESEDE

Slovenija, Jugoslavija, nacionalno vprašanje, narodnopolitični programi, druga svetovna vojna

ABSTRACT

The two adverse Slovene sides have developed a similar national-political programme during the occupation 1941–1945, that is, Zedinjena Slovenija (United Slovenia) in a federatively renewed and expanded Yugoslav state. In the both adverse camps, various dilemmas occurred in connection with the question of future state-legal status of Slovenia (linking to the Balkans or to Central Europe); consequently, the acceptance of the Yugoslav state frame was not entirely obvious as we could conclude on the basis of the so far existing researches. The path to the decision for the Yugoslav state frame was with both camps independent, but it is valid for both sides that it was complex and inconsistent.

KEY WORDS

Slovenia, Yugoslavia, national question, national-political programmes, World War II

* Dr. Bojan Godeša, zgodovinar, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana
bojan.godesa@inz.si

I.

Po kratki aprilski vojni, ko je bila Kraljevina Jugoslavija napadena s strani sil osi, je 17. aprila 1941 jugoslovanska kraljeva vojska podpisala kapitulacijo. Posledica aprilske katastrofe je bila zasedba in razkosanje njenega ozemlja. Večino ozemlja so si prilastile sosednje države napadalke (Nemčija, Italija, Madžarska in Bolgarija), v osrednjem delu je nastala t. i. Neodvisna država Hrvatska (NDH), Srbija v mejah izpred 1912, povečana za Banat in Kosovsko Mitrovico, pa je bila pod neposredno nemško vojaško upravo ter je imela pod Milanom Ačimovićem in Milanom Nedićem omejeno avtonomijo. Jugoslovanska država dejansko (*de facto*) tako ni več obstajala, saj je bila za osne sile in za zagovornike »novega reda« le versajska tvorba, tako da so npr. ob razdelitvi njenega državnega premoženja govorili le še o »bivšem jugoslovanskem prostoru«. Zanje je njen vojaški poraz hkrati pomenil tudi debelacijo Jugoslavije.¹ Takega stanja (to je okupacije in razkosa) pa niso sprejele zavezniške sile (sprva le zahodne, saj je Sovjetska zveza zaradi pakta z nacistično Nemčijo maja 1941 izgnala jugoslovanskega veleposlanika in šele septembra 1941 obnovila stike, takrat že z begunsko kraljevo vlado) in so podobno kot tudi druge vlade v begunstvu (npr. poljska, češkoslovaška itd.) tudi jugoslovansko kraljevo v Londonu še naprej priznavale kot legitimnega in legalnega jugoslovanskega zastopnika, tako da je v mednarodnem zavezniškem svetu formalnopravno (*de iure*) vseskozi obstajala kontinuiteta jugoslovanske države.

Z aprilsko vojno je posebno težak postal položaj slovenskega naroda, ki ni bil le okupiran, temveč tudi razkosan. Nemški okupator je zasedel Štajersko in Gorenjsko, Italijani so na ozemlju Dolenjske in Notranjske ustanovili Ljubljansko pokrajino, Prekmurje so zasedli Madžari, najmanjši del (pet vasi v okolici Bregane) pa je po razmejitvi med nacistično Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško pripadel slednji. Če upoštevamo že predvojni položaj Slovencev, ki so živeli v štirih državah (poleg matične Jugoslavije, še v Italiji, v Nemčiji (Avstriji) in na Madžarskem), je bilo po okupaciji slovensko narodnostno ozemlje razdeljeno na 11 upravnih enot, od katerih je imela le Ljubljanska pokrajina središče na ozemlju današnje Republike Slovenije. Kakšna prihodnost je bila namenjena slovenskemu narodu v načrtih osnih sil, je bilo razvidno ne le iz raznarodovalnih ukrepov okupatorjev, temveč tudi npr. iz pogodbe o nasledstvu, kjer Slovenija oziroma Slovenci v primerjavi s Hrvaško in Srbijo sploh niso bili omenjeni, kar je še do-

¹ Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 73–90.

datno potrjevalo mnenje, da za Slovence kot etnično enoto ni prostora v »novem« evropskem redu.

V takem težavnemu položaju je okupacija predstavljala za Slovence povsem nov položaj, ki pa dolgoročno ni imel samo slabih posledic. Vsi so se namreč zavedali, da je s kraljevsko Jugoslavijo, ki se je zrušila, kot je napovedal že dr. Anton Korošec, *wie ein Kartenhaus*, konec tudi predvojnega političnega in nasploh vrednostnega sistema, kar pa seveda še ni samodejno in pri vseh pomenilo tudi želje po spremembi predvojnega razmerja političnih moči. Z okupacijo ni razpadla le Jugoslavija, temveč so bili z ustanovitvijo NDH prekinjeni tudi fizični stiki z drugimi jugoslovanskimi narodi in Slovenci so ostali sami in prepuščeni samim sebi. Po drugi strani se je tako odpirala tudi možnost za nov razmislek o prihodnjem narodovem življenju in nenazadnje tudi o prihodnjem državnem okviru. Nakazovala se je (vsaj teoretično) možnost, da z vidika naših nacionalnih interesov odločamo o odnosu do morebitnih povezav v prihodnje. Hkrati pa so tedanje razmere dovoljevale, da pridejo na dan tudi morebitni, do tedaj iz različnih razlogov skriti in prikrivani načrti o prihodnji usodi slovenskega naroda, ki bi odprli nove perspektive njegovemu nadaljnjemu razvoju.

Medvojno dogajanje na Slovenskem lahko označimo kot prepletanje marsikdaj protislovnih procesov, zajetih v pojmih okupacija, osvobodilni boj, revolucija, državljanska vojna in kolaboracija. V teh kompleksnih razmerah sta se izoblikovala dva, med seboj sovražna tabora, na eni strani osvobodilno gibanje pod vodstvom slovenskih komunistov in na drugi strani protirevolucionarni tabor. Kljub medsebojni sovražnosti se je v obeh taborih izoblikoval podoben narodnopolitični program, in sicer Zedinjena Slovenija v federativno oblikovani, obnovljeni in razširjeni jugoslovanski državi. Samoumevno je, da je tak program predvideval zmago protifašistične koalicije. Ključna razlika pa je bila, da se je osvobodilno gibanje zaradi revolucionarnih razlogov zavzemalo za republikansko ureditev, medtem ko je protirevolucija zaradi legalističnega načela večino časa vztrajala pri monarhistični ureditvi. Legalizem je protirevoluciji ustrezal pretežni del vojne, a so se mu v zaključnem obdobju zaradi sporazuma med voditeljem osvobodilnega gibanja Josipom Brozom Titom in predsednikom kraljeve begunske vlade Ivanom Šubašičem odrekli. Sicer pa osvobodilno gibanje vprašanja monarhije zaradi mednarodno političnih razlogov med vojno taktično ni posebej izpostavljalo. Osvobodilnemu gibanju je uspelo na specifičen način legitimirati svoj položaj pred zavezniki v protihitlerjevski koaliciji. S stališča mednarodne zavezniške skupnosti prevzem oblasti zaradi sporazumov med Titom in Šubašičem

ni bil izpeljan na revolucionaren način (na mesto predsednika začasne vlade je Tita marca 1945 imenovalo kraljevo namestništvo), to pa seveda ni pomenilo, da nova oblast na notranjepolitičnem področju ni začela uvajati sprememb, ki so pretrgale kontinuiteto s predvojno družbeno ureditvijo. Po drugi strani tudi drži, da so bili dosledno privrženi monarhiji predvsem slovenski liberalci, medtem ko bi se bili v katoliškem taboru v končni konsekvenci pripravljene prilagoditi tudi republikanski ureditvi. Poleg tega je Osvobodilna fronta bistveno bolj poudarjala pravico do samoodločbe in attribute državnosti, ki naj bi jih Slovenija pridobila kot federativna enota v novi jugoslovanski skupnosti, kot pa nasprotna stran, ki je na avtonomni položaj Slovenije gledala z izrazito pragmatičnega vidika, brez večjih ambicij na državopravnem področju. Hkrati velja omeniti, da je trialistična inačica notranje federativne državne ureditve monarhije (srbska dinastija Karadjordjevičev), ki jo je zagovarjala protirevolucionarna stran, že v izhodišču v veliko večji meri predstavljala nevarnost pred srbsko prevlado tudi v novi državi, kot pa je to veljalo za federalistični koncept (pet ali šest federalnih enot) osvobodilnega gibanja. Močno se je razlikoval tudi vpliv, ki so ga imeli Slovenci pri oblikovanju novih notranjih razmerij v Jugoslaviji. V osvobodilnem gibanju je Edvard Kardelj, ki je imel zelo pomembno vlogo v KPJ, odločilno oblikoval nacionalno politiko na jugoslovanski ravni in je bil teoretični utemeljitelj avnojskih odlokov, medtem ko na protirevolucionarni strani po Koroščevi smrti med slovenskimi politiki ni bilo osebe, ki bi lahko krojila jugoslovansko politiko.

Poleg javno deklariranega narodnopolitičnega programa, skupnega vsem ključnim političnim dejavnikom, se je med vojno pojavilo kar nekaj pomembnih in zanimivih izjem, pa tudi gena za nastanka programa in v nekaterih pogledih tudi njegovo razumevanje (zlasti glede stopnje federativnosti), je bilo pri obeh taborih nekoliko različno. Predvsem pa se je pojavljala cela vrsta dilem in vprašanj, povezanah z narodnopolitičnimi cilji skozi celotno dobo okupacije.

II.

Konec aprila 1941 ustanovljeno Osvobodilno fronto slovenskega naroda so sestavljale temeljne skupine (KPS, katoliška skupina, slovensko usmerjeni del Sokola in kulturni delavci) in plenumske skupine, ki jih je bilo približno deset. V zvezi s poimenovanjem osvobodilne organizacije – kdaj »Osvobodilna fronta« in kdaj »protiimperialistična fronta« bi želel opozoriti na nekatere nedoslednosti, ki so se pojavile zlasti po ideoloških sprostitvi in padcu komunizma konec

osemdesetih in začetek devetdesetih let prejšnjega stoletja in se globoko zakoreninile v širši javnosti, pa tudi v strokovni literaturi. Prvič se omenja *osvobodilna fronta slovenskega naroda* v letaku centralnega komiteja KPS konec aprila 1941,² torej neposredno po sestanku (26. aprila 1941 – torej isti dan, ko je Hitler obiskal Maribor), ki je bil kasneje proglašen za ustanovnega in to še na napačen datum. *Protiimperialistična fronta slovenskega naroda* pa se edinkrat v sočasnih virih pojavlja v *Geslih našega osvobodilnega boja*, objavljenih 22. junija 1941 v *Slovenskem poročevalcu*.³ V obeh omembah je ime pisano z malo začetnico, prvič je *Osvobodilna fronta slovenskega naroda* zagotovo pisana z veliko začetnico v Kidričevem članku *K dejanjem v Slovenskem poročevalcu* 11. julija 1941.⁴ Dejstvo je, da se *osvobodilna fronta* omenja pred protiimperialistično fronto in da so tudi nekateri udeleženci ustanovnega sestanka (npr. sokol Josip Rus) vedno trdili, da je bilo tam govora le o *osvobodilni fronti*, dopušča razlago, da so imeli sprva namen organizacijo imenovati kot *osvobodilna fronta*, a so jo po kasnejšem posegu preimenovali v *protiimperialistično fronto*. Glede na to, da tedanjega najpomembnejšega slovenskega komunista Edvarda Kardelja ni bilo na ustanovnem sestanku (bil je namreč v Zagrebu), bi lahko sklepali, da je bil morda ravno on ali pa celo Tito tisti, ki se je na podlagi idejno-teoretskih postavk v skladu s tedanjimi ocenami mednarodnega položaja zavzel za spremembo imena v protiimperialistična fronta. Konec aprila 1941 sta namreč člana CK KPS Miha Marinko in Tone Tomšič odpotovala v Zagreb, da bi jugoslovansko vodstvo odobrilo sklepe ustanovnega sestanka. V kasnejših, sicer še vedno medvojnih razlagah, sta Kardelj in Kidrič omenjala le še ustanovitev protiimperialistične fronte, tako da se je tako nepravilno poimenovanje ustalilo. V kasnejše razlage o ustanovitvi osvobodilne organizacije sta se tako prikradli kar dve napaki, tako glede datuma (26. in ne 27. april 1941) – kar je znano že vse od raziskave Franceta Škerla sredi 50 let prejšnjega stoletja,⁵ kot tudi glede tega, kako so organizacijo poimenovali na ustanovnem sestanku – pravilno je namreč *osvobodilna fronta slovenskega naroda* in ne *protiimperialistična fronta*, kar pa seveda ne spreminja dejstva, da je bil tedaj protiimperializem, ki je bi usmerjen tako proti fašizmu kot tudi zahodnim demokracijam, temeljna usmeritev slovenskih komunistov. Ta nekoliko podrobnejša razlaga se mi je zdela umestna predvsem zato, ker menim, da so te stvari v javnosti premalo poznane.

² DLRS, I/6.

³ DLRS, I/10.

⁴ DLRS, I/13.

⁵ Škerl, Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta?, str. 185–186.

V izvršnem odboru Osvobodilne fronte so imeli zastopnike le predstavniki temeljnih skupin, kar kaže, da so te imele pomembnejšo vlogo kot plenumske skupine in so predstavljale jedro organizacije. Do dolomitske izjave je imela Osvobodilna fronta nekaj koalicijskih značilnosti, ni pa nikoli bila koalicija enakovrednih partnerjev. KPS je imela dejansko vodilno vlogo od samega začetka organiziranja odpora in si je zagotovila monopolni položaj v partizanski vojski, propagandi in varnostnoobveščevalni službi. Iz tega sledi, da je bilo tudi glede slovenskega nacionalnega vprašanja v Osvobodilni fronti odločilno stališče KPS. Slovenski komunisti so vseskozi vztrajali na načelni pravici do samoodločbe narodov in na programu Zedinjene Slovenije.⁶

Slovenski komunisti kot tudi mnogi drugi slovenski politiki ob začetku okupacije niso verjeli v možnost obnovitve Jugoslavije, še posebej, ker so v skladu s predvojnimi teoretičnimi predpostavkami pričakovali, da druga svetovna vojna predstavlja tudi izhodišče za prihodnjo svetovno revolucijo (izbruhnila naj bi v nacistični Nemčiji), v predvideni sovjetski ureditvi Evrope pa ni bilo prostora za Jugoslavijo, ki je po njihovem prepričanju predstavljala umetno versajsko tvorbo. Značilen za tedanje razmišljanje slovenskih komunistov je Kidričev zapis v majski številki iz leta 1941 glasila centralnega komiteja KPS Delo, katere se sicer ni ohranil niti en izvod, a zanjo izvemo iz drugih virov: *Ponosen sem, da smo zrušili ta jugoslovanski nestvor!*⁷ V skladu s Kidričevim zapisom je tudi ukrepanje slovenskih komunistov v Prekmurju, potem ko so ga zasedle madžarske sile. Ti so se po predhodnem pogovoru med Alešem Beblerjem in Miškom Kranjcem po madžarski zasedbi odločili organizacijsko povezati z madžarskimi komunisti in v ta namen tudi odpotovali na sestanek z njimi v Budimpešto.⁸ Čeprav so bili pri tem neuspešni, pa ta namera vendarle posredno nakazuje priznavanje trenutnega stanja. Tudi med nekaterimi komunisti, zlasti v zasavskih revirjih, ti so sodili v nemško okupacijsko cono, so se pojavljala razmišljanja, da jih bodo zaradi nemško-sovjetskega pakta nemški okupatorji pustili javno delovati. Tem naivnim nameram pa je ostro nasprotovalo partijsko vodstvo v Ljubljani.⁹ Vendar to ni bila zgolj slovenska posebnost, saj se je podobno dogajalo tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Tako iz tega časa izvira tudi skrivnostnost in še danes ne docela pojasnjeno vprašanje o poskusu ustanovitve KP NDH, prav tako pa se je tudi v Makedoniji, ki so jo zasedli Bolgari, Metodija Šatorov odločil za sodelovanje z bolgar-

⁶ *Slovenska novejša zgodovina*, str. 610.

⁷ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 19–20.

⁸ Godina, *Prekmurje*, str. 35–37.

⁹ Nedog, *Tone Tomšič*, str. 257.

skimi komunisti, organiziranimi v Delavski partiji Bolgarije. Obstoj vseh tedanjih dilem nakazuje tudi članek J. B. Tita maja 1941 v glasilu KPJ *Srp i čekić* z naslovom *Zakaj smo še v sestavi Komunistične partije Jugoslavije*.¹⁰ V takem gledanju je slovenske in ostale jugoslovanske komuniste utrjeval tudi izgon jugoslovanskega veleposlanika iz Moskve maja 1941, torej v času veljavnosti pakta Hitler–Stalin, in s tem v bistvu *de facto* sovjetsko zanikanje Jugoslavije. Šele septembra 1941 je sovjetska vlada znova obnovila diplomatske stike z jugoslovansko kraljevo vlado v Londonu. Tudi Črtomir Nagode je za slovenske komuniste trdil, da *dokler ni bila Rusija napadena, niso jugoslovanskega imena niti omenjali*.¹¹ Tako je še najbolj natančno zajeto stališče slovenskih komunistov do nacionalnega vprašanja v tem prvem obdobju okupacije v *Geslih našega osvobodilnega boja*, kjer je izpostavljena pravica do samoodločbe, vštrevši pravico do odcepitve ter osvoboditev in združitvev razkosanega slovenskega naroda, vštrevši koroške in primorske Slovence.¹²

Na tretjem zasedanju vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte 16. septembra 1941 je bil ustanovljen SNOO, *ki za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod v sklopu priprav na narodno revolucijo*,¹³ a dejansko ni imel pomembnejše vloge ter se je po četrtem zasedanju, tj. 1. novembra 1941, ko so bile sprejete temeljne točke Osvobodilne fronte, ponovno sestel šele v Kočevju oktobra 1943. Ob konstituiranju SNOO so sprejeli tudi štiri odloke, ki pa zaradi ohlapne opredelitve, povezane s tedanjo relativno šibkostjo osvobodilnega gibanja, sprva niso prinesli večjega pretresa v tedanjo slovensko družbo, so pa v določeni meri že nakazovali smer razvoja dogodkov v Sloveniji. Ob tem pa menim, da so trditve, ki so sicer v delu strokovne, pa tudi širše javnosti, precej razširjene, da namreč predstavlja 16. september 1941 začetek državljanske vojne zaradi komunistične monopolizacije odpora neustrezne in izrazito enostranske. Do poskusa celovite uveljavitve odlokov SNOO je dejansko prišlo šele po objavi vesti o spopadu med partizani in četniki v Srbiji, ki je v tem pogledu z januarskimi (1942) pismi centralnega komiteja KPJ pomenila usodno prelomnico v zaostrovanju odnosov. Prav upoštevanje jugoslovanskega, pa tudi mednarodnega okvira je ključno za razumevanje dogajanja, ki je privedlo do državljanske vojne, ki pa tudi ni neposredno povezana z monopolizacijo odpora. Tega

¹⁰ Tito ZD, VII, str. 16–18.

¹¹ Vodušek Starič, *Mačkovšek*, str. 36.

¹² DLRS, I/10.

¹³ DLRS, I/40, 41, 42 in 43.

elementa, ki so mu dejansko tedaj nasprotovali le redki, namreč ne moremo šteti za ključnega za začetek državljanske vojne.

Tudi v temeljnih točkah Osvobodilne fronte, ki veljajo za njen program, je odnos do jugoslovanske države dvoumen. Zakaj dvoumen? Ko so bile na četrtem zasedanju vrhovnega plenuma OF 1. novembra 1941 sprejete temeljne točke, ki veljajo za program Osvobodilne fronte, so na zahtevo Nagodetove skupine Stara pravda vključili tudi stališče, da Osvobodilna fronta ne priznava razkosanja Jugoslavije. Toda taka definicija je bila v delnem nasprotju s točko, ki je bila naknadno dodana 21. decembra 1941 in je izrecno poudarjala, da bo po narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Zedinjene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločil narod sam.¹⁴ Tako je ostajalo vprašanje državnega okvira v bistvu odprto. Kmalu zatem, v začetku leta 1942, pa so v Osvobodilni fronti na Kardeljevo pobudo (tedaj je bil v Bosni) znova začeli odločneje govoriti o samoodločbi in pri tem izrecno poudarjati pravico slovenskega naroda do odcepitve brez omembe Jugoslavije.¹⁵ Pri tem so slovenski komunisti zagovarjali stališče, da mora slovenski narod na temelju pravice do samoodločbe najprej doseči suverenost, šele na teh osnovah pa bodo razpravljali o njegovih morebitnih povezavah. Tiste, ki so zagovarjali jugoslovansko rešitev, so označevali za podpornike velikosrbskega hegemonizma in unitarizma. Nasprotno pa je protirevolucionarna stran obtoževala OF, da je proti Jugoslaviji in da podpira ustanovitev zveze srednjeevropskih sovjetskih republik in s tem (domnevno) razprodaja slovensko zemljo Italijanom in Nemcem.

Za jugoslovanski državni okvir se je KPS dokončno odločila po bihaškem zasedanju Avnoja konec leta 1942. To spremembo je Kardelj v pismu J. B. Titu sredi decembra 1942 komentiral, *da je sedaj že očitno, da se bomo mednarodno najlažje utrdili prav čez Jugoslavijo*, na kar je prvi opozoril že sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja Janko Pleterški.¹⁶ To sicer ni pomenilo, da so komunisti jugoslovanski državni okvir dotlej vseskozi izrecno odklanjali, temveč le, da se glede tega vprašanja še niso dokončno izjasnili. Znano je, da se je KPJ od srede dvajsetih let pa do srede tridesetih let dvajsetega stoletja zavzemala za razbitje Jugoslavije, nato je v času ljudskofrontne politike v drugi polovici tridesetih let sicer to stališče spremenila, vendar še ni dokončno opustila svoje prvotne ideje. To posebej poudarjam, ker je še dandanes v strokovni literaturi zaslediti napačno razlago, da naj bi jugoslovanski komunisti že leta 1935 dokončno opustili idejo

¹⁴ DLRS, I/112.

¹⁵ Izvori, III/1.

¹⁶ Pleterški, *Temelji jugoslovanske federacije*, str. 44.

o razbitju Jugoslavije, kar pa se je dejansko zgodilo šele sedem let kasneje. Kaj se je zgodilo konec leta 1942 in kaj je bil temeljni razlog za tako odločitev komunistov? Slovenski (pa tudi jugoslovanski) komunisti so odnos do Jugoslavije obravnavali skozi prizmo njihovega strateškega in primarnega cilja – ta je bil osvojitve oblasti in izgradnja boljševiškega sistema oziroma, kot je zapisal Pleterski v že omenjeni razpravi, da je *razmerje KPJ do Jugoslavije bilo razmerje revolucije do državnega okvira, ki daje najboljše možnosti*.¹⁷ Jeseni 1942 je, po opozorilu Kominterne, dokončno dozorelo spoznanje, da v času vojne, to je do zloma osnih sil, ni pričakovati razraščanja vojaškega spopada v revolucionarno vojno v Evropi in s tem povezanega razpada protihitlerjevske koalicije. To spoznanje predstavlja eno ključnih prelomnic v oblikovanju strategije, ki je osvobodilnemu gibanju v pogojih splošnoevropskega protiokupatorskega in protihitlerjevskega boja omogočilo prevzem oblasti, to je istočasno izvedbo revolucije. S tem so dokončno padli v vodo tudi komunistični načrti o sovjetski ureditvi Evrope. Med povojnimi cilji protihitlerjevske koalicije je bila tudi obnova jugoslovanske države.

V vodstvu KPJ je jeseni 1942 vse bolj naraščala težnja po centralizaciji osvobodilnih gibanj iz posameznih jugoslovanskih pokrajin. Ta so se dotlej v različnih pokrajinskih razmerah razvijala precej samostojno in specifično v skladu s splošnimi smernicami osrednjega jugoslovanskega vodstva. Naenkrat pa ni bilo več prostora za raznolikosti in samosvoje značilnosti. To se je prvič jasno pokazalo ob prihodu načelnika vrhovnega štaba NOPOJ Arse Jovanovića, ki je začel po prihodu v Slovenijo že konec leta 1942 prenašati bosanske vzorce v slovensko okolje in s tem kršiti slovensko suverenost, ki jo je zastopal izvršni odbor Osvobodilne fronte. Najizraziteje so se težnje po poenotenju pokazale s prihodom Iva Lole Ribarja iz vrhovnega štaba NOPOJ v Slovenijo, kjer je ostal od januarja do aprila 1943.¹⁸ Na podlagi njegovih pripomb se je vodstvo slovenskih komunistov odločilo, da prisili zaveznike v Osvobodilni fronti k podpisu dolomitske izjave (1. marec 1943).¹⁹ S tem aktom je bila KPS v Osvobodilni fronti tudi formalno zagotovljena vodilna vloga (dejansko jo je imela tudi že pred tem), krščanski socialisti in Sokoli pa so se odpovedali nadaljnjemu snovanju lastne organizacije. Osvobodilna fronta je tako postala monolitna organizacija, ki je bila skladna z načinom delovanja komunistov v ostalih jugoslovanskih pokrajinah. Ukinitev slovenske specifikacije je bil tudi bistveni razlog za sprejetje dolomitske izjave. Ker

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 84–92.

¹⁹ DLRS, VI/4.

so razlogi za ta akt krnili slovensko suverenost, na katero so bili nekommunistični zavezniki v Osvobodilni fronti zelo občutljivi, so slovenski komunisti prave vzroke za njen podpis prikrili in odgovornost prevalili na pleča krščanskih socialistov.

Z dokončno odločitvijo komunistov za jugoslovanski državni okvir je bilo takoj jasno, da bo nova država zgrajena na drugačnih temeljih od predvojne kraljevine. Ostajalo pa je odprto vprašanje formalnopravne rešitve jugoslovanskega nacionalnega vprašanja, s katero bi jasno podčrtali razliko od predvojne države. Na bihaškem zasedanju Avnoja, kjer ni bilo slovenskih in makedonskih predstavnikov, tem vprašanjem niso posvetili večje pozornosti. Nasprotno pa se je Kardelj, ki je bil v času bihaškega zasedanja Avnoja v Sloveniji, zavedal izjemnega pomena teh vprašanj ter je posebej poudarjal, da je treba vstop jugoslovanskih narodov v novo državno skupnost izpeljati formalnopravno po načelu samoodločbe narodov. Kardelj je menil, da je ravno vprašanje samoodločbe narodov najmočnejše orožje proti velikosrbskemu hegemonizmu, ki ga je imel za največjo nevarnost osvobodilnemu gibanju. Na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu je bil na podlagi pravice do samoodločbe narodov sprejet odlok o federativni ureditvi nove države, kar je pomenilo prevlado Kardeljevega koncepta, toda le na deklarativni ravni, saj v Jajcu niso sprejeli dokončne odločitve niti o številu federalnih enot niti o notranjih odnosih v federaciji – vse je bilo prepuščeno prihodnjemu razvoju. Kljub temu lahko štejemo Kardelja za idejno-teoretičnega utemeljitelja druge Jugoslavije. V tem kontekstu je imel tudi kočevski zbor na začetku oktobra 1943 predvsem manifestativno vlogo, potrdil je slovensko odločitev za življenje v skupni jugoslovanski državi. Ni pa bilo na kočevskem zboru Slovincem danih nobenih vnaprejšnjih zagotovil o njihovem položaju v novi državni skupnosti, tudi to je bilo prepuščeno razvoju dogodkov.²⁰

Pri oblikovanju temeljev nove državne skupnosti je šlo za vprašanja, ki so bila le navidez zgolj formalnopravne narave. Dejansko so že ob njenem oblikovanju obstajali različni koncepti strategije osvobodilnega boja in posredno tudi že povojne notranje ureditve, ki so se najbolj izrazito pokazali na prelomu 1942/1943. Na eni strani Kardeljev bolj federalistično usmerjen koncept z večjim poudarkom na spoštovanju razlik med posameznimi narodi in koncept, nastal v vrhovnem štabu, ki je dajal prednost centralističnemu načinu reševanja vseh vprašanj. Avnojski odloki v Jajcu iz jeseni 1943 so bili tako le kompromis, ki ni bistveno spremenil že od jeseni 1942 potekajoče centralizacije in poenotenja posameznih gibanj, kar so si pred

²⁰ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 132.

tem zamislili v vrhovnem štabu. Temu se je bil prisiljen ukloniti tudi Kardelj, ki je imel sprva drugačne poglede na to vprašanje. Ta proces se je nato proti koncu vojne ter v prvih povojnih letih le še stopnjeval. Monistična narava povojnega režima, ki je temeljil na komunistični partiji in vojski kot veznem tkivu, je sicer pomenila, da je bila federativnost v precejšnji meri navidezna, a so imeli formalnopravno zagotovljeni atributi državnosti vendarle tudi svojo težo pri oblikovanju odnosov v državi.

Iz vsega povedanega je razvidno, da se je že med vojno izoblikoval način delovanja slovenske politike, razpete med Scilo in Karibdo, ki je bil potem zgled in vodilo za celotno povojno obdobje. Tak način delovanj tudi ni bil povsem izviren, saj se je v mnogočem skladal s tistim, ki ga je pred vojno uveljavil Anton Korošec, karizmatični voditelj slovenskega katoliškega gibanja. Po drugi strani pa se je pokazalo, da sta dejansko obstajala dva koncepta oziroma pogleda na celotno problematiko ureditve jugoslovanske države vse od odločitve jeseni 1942, da jo obnovijo, in se kljub jasnemu distanciranju od predvojne Jugoslavije in obveznem priseganju na deklarirano enakopravnost narodov niti nista bistveno razlikovala od temeljnih dilem, ki so se postavljale ob nastanku jugoslovanske države leta 1918. Po vojni sta se nasprotna pogleda na notranjo ureditev jugoslovanske države le še izkristalizirala in se nato spopadala s spremenljivo srečo ves povojni čas, sprva sicer res bolj prikrito, prvič javno pa v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja v polemiki med Dobrico Čosićem in Dušanom Pirjevcem. Nato se je spor le še stopnjeval in po Titovi smrti, ko ni bilo najpomembnejšega blažilca teh razlik, dosegel vrhunec v začetku devetdesetih let, ko je jugoslovanska država razpadla.

III.

Slovenska protirevolucija je skupna oznaka za vse tiste politične skupine, ki jih je družilo odklonilno stališče do Osvobodilne fronte in partizanstva. Sicer pa je kazala pisano podobo tako po raznolikosti skupin kot tudi po mnogoplastni dejavnosti. Najpomembnejše so bile predvojne tradicionalne stranke, zlasti katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS), in pa skupine, ki so tvorile liberalni blok. Za nasprotnike partizanstva je bila značilna organizacijska kot tudi geografska neenotnost, saj je enega od dejavnikov predstavljala tudi politična emigracija v Veliki Britaniji in Ameriki, ki je odšla iz domovine ob okupaciji. Pomemben dodatni vidik neenotnosti in razpršenosti protirevolucionarnega tabora je bil ta, da je del zaradi nasprotovanja komunistični revoluciji javno kolaboriral z okupatorji, kar je seveda pogo-

jevalo razlike v javnem opredeljevanju do narodnopolitičnih ciljev. V drugačnem položaju je bil ilegalni del protirevolucije in tisti v tujini, ki pri oblikovanju narodnopolitičnih ciljev nista imela tovrstnih težav, razen seveda, da jih je moral prvi objavljati tajno.

Vodstvo SLS je 30. marca 1941 določilo strategijo za prihajajoče vojne razmere in med drugim sklenilo, da njeno vodstvo in njeni organi ne bodo sodelovali z oblastmi sovražnih držav.²¹ V nasprotju s to odločitvijo sta voditelja SLS Fran Kulovec in Miha Krek skušala 5. aprila 1941, torej dan pred napadom na Jugoslavijo, prek slovaškega posredništva v Beogradu pri nemških oblasteh doseči, da bi bila ustanovljena skupna slovensko-hrvaška država ali pa samostojna slovenska država pod nemško zaščito.²² Razlog za tako korenito spremembo stališča je bilo razkritje nemških načrtov v zvezi z Jugoslavijo, ki so predvidevali ustanovitev hrvaške države. Pri Kulovcu pa je bil prisoten tudi močan dvom, da bo Jugoslavijo še kdaj mogoče obnoviti. V novih razmerah se je najboljši položaj obetal Hrvatom (predvidena ustanovitev samostojne države), zato se je celotna pobuda usmerila k podobni rešitvi tudi za Slovence, tako da je za tedanji vrh katoliške politike hrvaški primer predstavljal vzor. V skladu s to usmeritvijo je skušal v Ljubljani ban Dravske banovine Marko Natlačen prodreti z idejo samostojne slovenske države pod nemško zaščito, a je bil v svojih poskusih neuspešen, ker na nemški strani ni bilo nikakršnega posluha za to pobudo. Kasnejše Natlačenovo delovanje (naslonitev na Italijane in poskus združitve slovenskega ozemlja pod Italijo, ustanovitev konzulte in njen obisk v Rimu pri papežu in Mussoliniju, ponoven poskus navezave stikov s Hitlerjem) je pomenilo nadaljevanje s strani Kulovca in Kreka začete pobude, ki je izvirala iz prepričanja o dolgotrajnosti prevlade sil osi ter prepričanja, da v takih razmerah obnove Jugoslavije ni verjetna. To je pomenilo dejansko priznavanje debelacije Jugoslavije, kar je bilo v nasprotju s stališčem mednarodne zavezniške skupnosti, ki je kljub okupaciji in razkosanju še vedno priznavala mednarodnopravni obstoj jugoslovanske države. S poskusi pridobiti si podporo na osni strani je Natlačen prenehal šele po obisku v Rimu junija 1941 in še to ne zato, ker bi menil, da je ta politika zgrešena, temveč ker na drugi strani ni bilo nobenega pozitivnega odgovora. Usoda Slovenije je bila zapečatenata že pred napadom na Jugoslavijo, ko je Hitler v pripravah na njeno okupacijo posebej poudaril, da Slovenci (in Srbi) nikoli niso bili nemški prijatelji, tako da je bilo Kulovčevo in Natlačenovo delovanje že vnaprej obsojeno na neuspeh. Problematično delovanje SLS, ki je bilo tudi v nasprotju s

²¹ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 237.

²² ADAP, str. 383 in *Narodnoosvobodilni boj*, str. 348–349.

tedanjo usmeritvijo jugoslovanske vlade in njene pokroviteljice Velike Britanije, zato odpira celo vrsto (moralno-etičnih, formalnopravnih, političnih itd.) vprašanj, ki jih lahko strnemo v ugotovitev, da je šlo za politično usmeritev, ki je bila v nasprotju z dolgoročnimi slovenskimi interesi in jo je kot tako ocenila večina političnih dejavnikov. Glavno breme zgrešene politične usmeritve Slovenske ljudske stranke v kritičnih aprilskih dneh, katere pobudnik je bil Kulovec, je tako po spletu okoliščin padlo na Natlačena, kateremu je sicer močno kompromitiranemu uspelo v domačih razmerah zadržati vodilni položaj v stranki, a je bil v očeh Britancev moralno-politično povsem diskreditiran in zanje kot politik ni bil več verodostojen.

Po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo je postalo pričanje v zmago zavezniških sil vsesplošno. Kljub temu zaupanje v obnovo Jugoslavije v katoliškem taboru tudi zaradi obstoja NDH in obračunavanja ustaškega režima s Srbi še vedno ni prevladalo. Temeljna dilema v katoliškem taboru poleti 1941 je bila, ali se povezovali kot samostojna država v Srednjo Evropo ali pa znotraj obnovljene jugoslovanske države na Balkan. Značilen odsev tedanjega razpoloženja v katoliškem taboru je pobuda patra Kazimirja Zakrajška, ki se je v Združenih državah Amerike, kamor je odšel po navodilih bivšega bana Natlačena in ljubljanskega škofa Rožmana, pri ameriških oblasteh zavzemal za samostojno slovensko državo.²³ Tedanja vodilna osebnost katoliškega tabora Natlačen se je tako sprva celo bolj nagibal k samostojni slovenski državi, a se ni povsem jasno opredelil do septembra 1941, ko se je odločil za Jugoslavijo, katere federalni del naj bo Zedinjena Slovenija. Takrat je prišlo do pogovorov in do oblikovanja narodnopolitičnega programa v dogovoru med Natlačenom, vodjem SLS v domovini, in Kramarjem, voditeljem slovenskih liberalcev, ki je predvideval: *1) Obnovljeno in razširjeno Kraljevino Jugoslavijo, 2) Samostojen in ravnopraven sestavni del Jugoslavije bodi svobodna Slovenija z vsem njej na podlagi narodnostnega načela pripadajočim gospodarskim in prometno zaokroženim ozemljem, 3) Notranja ureditev obnovljene Jugoslavije se mora izvršiti v soglasju vseh njenih sestavnih delov na podlagi enakosti pravic in dolžnosti na federativni podlagi.*²⁴ Pri Natlačenu je šlo glede poudarjanja federativnega načela za nadaljevanje predvojne politike, čeprav je Kramarju popustil v toliko, da je bila na prvem mestu omenjena Jugoslavija, medtem ko je sprejetje federativnega načela za liberalce predstavljalo veliko prelomnico, posebej če se ozremo na njihova predvojna stališča glede nacionalnega vprašanja in notranje državne ureditve (unitarizem in

²³ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 245–267.

²⁴ Vodušek Starič, *Mačkovšek*, str. 140.

centralizem). S takim kompromisom mnogi v katoliškem taboru niso bili zadovoljni in je do soglasja prišlo šele po posegu emigrantskih politikov spomladi 1942 in smrti Lamberta Ehrlicha. Sicer pa je postal narodnopolitični program slovenske protirevolucije odslej stalnica in ga zasledimo v vseh nadaljnjih političnih izjavah. Tako je ta program 23. novembra 1941 na londonskem radiu (od tu poimenovanje »londonske točke«) predstavil Alojzij Kuhar. Enako stališče je razvidno spomladi 1942 v programu Slovenske zaveze in nato v narodni izjavi iz jeseni 1944, ki jo je izdal Narodni odbor za Slovenijo. Končno pa se pojavlja še v zadnjem domačem ilegalnem dejanju slovenske protirevolucije, to je na »zgodovinski seji prvega slovenskega parlamenta« na Taboru 3. maja 1945.²⁵

Kljub tem ponavljajočim se načelnim izjavam lahko še vedno sledimo tudi mnogim perečim vprašanjem, ki so se v zvezi z narodnopolitičnim programom pojavljale v katoliškem taboru, le da se je težišče dilem prestavilo iz domovine v emigracijo. Kakor se je zaupanje v obnovo jugoslovanske države v domovini postopoma krepilo, pa se je v emigraciji ob začetnih odločnih besedah že kmalu pojavil tudi dvom, ali bo jugoslovansko državo sploh še mogoče obnoviti. Najpomembnejši je bil srbsko-hrvaški spor med emigranti, ki je bil ozemeljskega značaja (vprašanje razmejitve) in ustavnega značaja (vprašanje notranje ureditve) in se je še posebej zaostрил po novicah iz domovine, ki so govorile o ustaških pokolih srbskega prečanskega prebivalstva. Skrbi slovenskih politikov so se v londonskem okolju, ki je bilo tudi zatočišče najrazličnejšim političnim emigrantom in kjer se je na veliko govorilo o vsemogočih kombinacijah o povojni ureditvi Evrope, še okrepile, tako da so ti začeli razmišljati tudi o nejugoslovanskih rešitvah (samostojna slovenska država v zaledju Trsta in skupna slovensko-hrvaška država). Teh opcij sprva sicer niso javno razglašali, toda jeseni 1942 se je Miha Krek odločil za seznanitev mednarodne javnosti tudi z nejugoslovanskimi rešitvami. Tako je bilo januarja 1943 v *New York Timesu* v članku izpod peresa uglednega novinarja Cyrusa Lea Sulzbergerja objavljeno stališče, da so Slovenci, če ne uspe obnova Jugoslavije, za samostojno slovensko državo s Trstom in z mednarodnimi garancijami. Zamisel ni bila nova, temveč je šlo le za oživitev Koroščevih razmišljanj s spomladi 1940, ko so se pojavili načrti o prihodnji ureditvi Evrope, ki so predvidevali ustanovitev podonavske federacije. Kot protiutež avstrijski vlogi v novi federaciji so obudili zamisel Arnolda Toynbeeja iz leta 1915 o samostojni slovenski državi v zaledju Trsta in jo zaradi tega poimenovali »angleški načrt«. Že pred tem je s to opcijo Krek seznanil tudi škofa

²⁵ Godeša, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 71–83.

Rožmana in vodstvo Slovenske zaveze ter jo predstavil kot mogočo rešitev, ki je v mednarodnih okvirih aktualna. Spomladi 1943 je s to idejo Krek seznanil Britance, ki pa so mu odgovorili, naj se z njo ne ukvarja, ker je uradni cilj britanske politike obnova Jugoslavije. Tudi slovenski politiki, zbrani v Slovenski zavezi, se z omenjeno pobudo slovenske države niso strinjali ter so v obširni utemeljitvi vztrajali na jugoslovanski rešitvi slovenskega nacionalnega vprašanja.²⁶

Med zasedbo so se v protirevolucionarnem taboru pojavljale tudi takšne rešitve slovenskega narodnega vprašanja, ki že v temelju niso predvidevale vključitve Slovenije v Jugoslavijo. Zagovorniki teh rešitev so bili v glavnem iz politično manj pomembnih skupin ali zgolj posamezniki. Razlogi in ideje so bili zelo različni. Izrazito ideološko (protikomunistično) je bila pogojena pobuda obveščevalca, polkovnika Vladimirja Vauhnik, po umiku v Švico poleti 1944, ko je v iskanju rešitve Slovenije pred prevlado komunizma prišel na dan z idejo o svobodni Sloveniji s poudarkom, da gre za zaledje Trsta in s tem namenom predložil poseben memorandum ameriškemu predstavniku v Švici Allanu Dullesu.²⁷

Kot konkurenčni načrt in alternativo narodnopolitičnemu programu SLS pa velja poudariti predvsem načrt voditelja »stražarjev« Lamberta Ehrlicha »Slovenski problem«, ki so ga poslali po skrivnih poteh slovenskim predstavnikom v London, da ga predloži merodajnim zavezniškim predstavnikom. »Stražarji« so se s slovenskim nacionalnim vprašanjem precej ukvarjali v različnih brošurah in programskih besedilih. Med okupacijo so ilegalno izdajali revijo *Slovenija in Evropa*, kar naj bi simbolično odražalo željo »stražarjev«, naj se slovensko nacionalno vprašanje načeloma ne obravnava že vnaprej v okviru Jugoslavije, temveč Evrope. »Stražarji« so stali na načelnem stališču, da mora slovenski narod najprej doseči suverenost, šele nato pa se bo odločalo o njegovih morebitnih povezavah. Torej identično stališče, kot so ga zagovarjali slovenski komunisti. Pri svojih razmišljanjih so izhajali iz predpostavke, da je za trajno rešitev slovenskega narodnega vprašanja treba iz srednje Evrope izriniti nemški vpliv, kjer naj bi se ozemeljsko povezali s severnimi Slovani, s katerimi naj bi prevladovali v tem delu Evrope. V primeru uresničitve te srednjeevropske pobude, katera skupna lastnost naj bi bila tudi katolištvo, pa niso izključevali tudi možnosti povezave z južnoslovenskimi narodi, čeprav ji niso bili pretirano naklonjeni zaradi ogrožene prevlade katolištva. Iz te pobude se je razvila ideja Intermarija, tj. federalna povezava narodov od Baltika do Egejskega morja, ki naj bi

²⁶ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 315–344.

²⁷ Svobodna slovenska država, str. 43–45.

ščitila male srednjeevropske narode tako pred nemško kot pred sovjetsko nevarnostjo. Pri zavezniški diplomaciji Ehrlichovi predlogi, ki jih ni podpiralo niti vodstvo SLS, niso naleteli na pozitiven odmev.

V celoti gledano med Slovenci v času druge svetovne vojne ne moremo govoriti o posebej razviti potrebi za povojno povezovanje v srednjeevropskem prostoru. Na podlagi predhodnih zgodovinskih izkušenj ter dejstva, da so prav iz tega prostora prihajali napadalci, to v tistem času niti ni bilo tako nenavadno in je imel pojem Srednje Evrope zlasti v pomenu *Mitteleurope* v določenem kontekstu lahko celo negativen prizvok. V iskanju rešitev glede državnopravnega položaja Slovenije je v obeh taborih sčasoma kot najbolj realna (tako zaradi mednarodnih kot notranjepolitičnih razlogov) prevladala jugoslovanska opcija. Položaj Slovenije v novi jugoslovanski skupnosti je bil sicer ugodnejši od položaja v prvi Jugoslaviji, vendar tudi ta ni izpolnil vseh pričakovanj.

Viri

Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918–1945. Die Kriegsjahre.

Tom (prvi poltom Februar–April 1941). Göttingen, 1969 (ADAP).

Broz, Josip Tito: *Zbrana dela*. VII. knjiga. Ljubljana: Komunist: Borec, 1981 (Tito ZD).

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, I.–VII. Ljubljana, 1962–1989 (DLRS).

Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija (1941–1945). Beograd, 1985–1996 (Izvori).

Vodušek Starič, Jera: »*Dosje*« *Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.

Literatura

Čulinović, Ferdo: *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.

Godeša, Bojan: Slovenci in jugoslovanska skupnost v letih 1941 do 1945. *Slovenci in Makedonci v Jugoslaviji* (ur. Božo Repe et al.). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino; Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1999, str. 71–85.

Godeša, Bojan: *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

- Godina, Ferdo: *Prekmurje 1941–1945*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1980.
- Nedog, Alenka: *Tone Tomšič. Oris življenja in revolucionarnega delovanja (9. 6. 1910 – 21. 5. 1942)*. Ljubljana: Založba Borec, 1969.
- Pleterski, Janko: *Temelji jugoslovanske federacije. Osvoboditev Slovenije*. Ljubljana: Založba Borec, 1977, str. 37–60.
- Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja republike Slovenije : 1848–1992* (I. knjiga). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Mladinska knjiga, 2005.
- Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: slovenski zbornik 2007*. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007.
- Svobodna slovenska država. *Nova revija*, letnik 16, (julij–avgust 1997), št. 183–184, str. 43–45.
- Škerl, France: *Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta?* *Borec*, 1957, št. 4, str. 185–186.
- Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

Dilemmas regarding the constitutional-legal status of Slovenia during World War II

Summary

With World War II, Slovenes became nationally more mature; that period represents a significant turning point in national aspect, as with the determination of Slovene liberals for a federative regulation, no political group existed any more on the Slovene political scene that would advocate unitarism and centralism. The realisation of national goals belonged in view of the known wartime outcome to the Slovene liberation movement. Thus, the AVNOJ decrees based on the right of nations to self-determination on a federative regulation of the new Yugoslav state represented a significant divergence from Karadjordjević's pre-war Yugoslavia, and a step towards a formal legal formation of Slovene sovereignty. In state-legal view, Slovenes gained in the new Yugoslav community some significant sovereignty attributes; also the importance and influence of Slovenia and Slovenes was in the new state greater than in the pre-war monarchy. Yet all these incontestable achievements are at the same time relativised by the fact that the determination for Yugoslavia was accepted without

any advance assurances on the status of Slovenia in the new state community.

The AVNOJ decrees on which the post-war Yugoslav state was founded can be considered a compromise between the different concepts of the post-war internal regulation of the state, which were at that time occurring in the Yugoslav liberation movement leadership and did not essentially differentiate from the dilemmas that sprung up at the formation of the new South-Slav state in the year 1918. After the war, the two opposite views on the internal regulation of Yugoslavia clarified and hence engaged with the variable fortune the entire post-war period, at first with concealment, and for the first time publicly in the polemics between Dušan Pirjevec and Dobrica Čosić; after that, the dispute intensified and after Tito's death, when the most significant moderator of those differences no longer existed, reached its peak in the beginning of the 90s of the 20th century when the Yugoslav state has disintegrated. The findings of the research show that several different options were open among political factors in regard of solution of the Slovene state-legal frame, among which the idea of the Slovene state was not excluded. Necessary to add here is those were exceptionally only conceptions that were condition *sine qua non* of their momentary political activity; prevailing was the deliberation on Slovenia as an independent state as a jury possibility of solving the Slovene question if the restoration of Yugoslavia was not possible. It should be stressed that not only the uneasy international political frame during and after World War II, which was not in favour of initiatives such as the foundation of an independent Slovene state but as well very modest confidence in the capability of existence and survival of the independent Slovene state have influenced with the majority of Slovene political factors on the fact that an independent Slovene state after World War II could not be accomplished.